

KINETYKA REAKCJI CHEMICZNYCH I KATALIZA

Cel ćwiczenia

Badanie wpływu temperatury i katalizatora na szybkość reakcji.

Zakres wymaganych wiadomości

1. Szybkość reakcji chemicznych – definicja, jednostki.
2. Wpływ temperatury i stężenia na szybkość reakcji chemicznych.
3. Reguła van't Hoffa.
4. Kataliza.

Podstawy teoretyczne

Prawa rządzące przebiegiem reakcji chemicznych w czasie są przedmiotem badań kinetyki reakcji. Niektóre reakcje chemiczne przebiegają szybko, inne rozpoczynają się energicznie, a następnie ulegają zahamowaniu, jeszcze inne rozpoczynają się powoli, a następnie ulegają przyspieszeniu.

3.1. Szybkość reakcji chemicznych

Substratami nazywamy cząsteczki substancji wchodzące w reakcję, a *produktami* cząsteczki powstające w wyniku reakcji.

Średnia szybkość reakcji w określonym przedziale czasu i w określonej temperaturze jest równa zmianie stężenia jednego z substratów lub produktów w jednostce czasu. Jeśli w czasie t_1 i t_2 stężenie produktu wynosi odpowiednio C_1 i C_2 (patrz rys.3.1), to średnią szybkość (V_r) reakcji w przedziale czasu t_1 do t_2 można zapisać:

$$V_{sr} = \frac{C_2 - C_1}{t_2 - t_1} = \frac{\Delta C}{\Delta t} \quad (3.1)$$

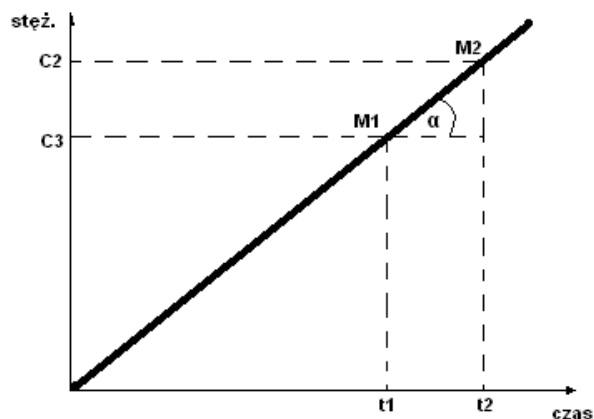
Gdy np. w ciągu 300 s stężenie produktu reakcji wzrosło z 0,25 do 0,35 mola/dm³, to średnia szybkość reakcji wyniesie:

$$V_{sr} = \frac{0,35 \text{ mola} / \text{dm}^3 - 0,25 \text{ mola} / \text{dm}^3}{300 \text{ s}} = 3,3 \cdot 10^{-4} \text{ mola} / \text{dm}^3 \cdot \text{s}$$

Aby wyrażenie na szybkość było stałe dodatnie, zmianę stężenia substratu w czasie zapisuje się w postaci:

$$V_{sr} = -\frac{\Delta C}{\Delta t} \quad (3.2)$$

gdyż stężenie substratu maleje w czasie.

Rys. 3.1. wykres zależności stężenia produktów reakcji od czasu.

Średnia szybkość reakcji nie jest jednakowa w przedziale czasu Δt i zachodzi konieczność znalezienia wyrażenia na szybkość chwilową. Wyrażenie to określa się granicą, do której dąży stosunek $\Delta C/\Delta t$ przy $\Delta t \rightarrow 0$, czyli pochodną stężenia względem czasu (dc/dt):

$$V_t = \left[\frac{\Delta C}{\Delta t} \right]_{t \rightarrow 0} = \frac{dc}{dt} \quad (3.3)$$

W dowolnym momencie szybkość reakcji równa jest tangensowi nachylenia krzywej $c=f(t)$ w rozpatrywanym punkcie (rys.1.).

$$\frac{dc}{dt} = \operatorname{tg} \alpha \quad (3.4)$$

Szybkość reakcji chemicznych jest proporcjonalna do stężenia reagujących substancji chemicznych (substratów), gdyż wzrasta liczba zderzeń reagujących ze sobą cząsteczek.

W stałej temperaturze szybkość reakcji chemicznej jest funkcją iloczynu stężeń reagujących substancji. Dla reakcji $A+B \rightarrow C$ szybkość reakcji określona równaniem:

$$V = k \cdot [A] \cdot [B] \quad (3.5)$$

$[A],[B]$ - stężenie substratów w danej chwili,

k - współczynnik proporcjonalności, zwany współczynnikiem szybkości reakcji lub stałą szybkości reakcji.

Jeżeli mamy do czynienia z reakcją, w której dwie cząstki substancji A reagują z jedną cząsteczką substancji B to:

$$V = k \cdot [A]^2 \cdot [B] \quad (3.6)$$

na przykład:

Równanie $A+B \rightleftharpoons C+D$ przedstawia schematycznie reakcję odwracalną. Szybkość tworzenia produktów C i D jest w miarę ubywania substratów A i B coraz mniejsza, zgodnie z równaniem:

$$V_1 = k_1 \cdot [A] \cdot [B] \quad (3.8)$$

W miarę powstawania produktów C i D wzrasta szybkość reakcji w przeciwną stronę, a więc szybkość tworzenia się substancji A i B z substancji C i D. Szybkość reakcji w przeciwną stronę można wyrazić za pomocą:

$$V_2 = k_2 \cdot [C] \cdot [D] \quad (3.9)$$

Gdy po pewnym czasie szybkości obu reakcji zrównają się (stan równowagi) wtedy:

$$V_1 = V_2$$

$$k_1 \cdot [A] \cdot [B] = k_2 \cdot [C] \cdot [D] \quad (3.10)$$

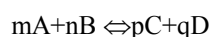
$$\frac{k_1}{k_2} = \frac{[C] \cdot [D]}{[A] \cdot [B]} \quad (3.11)$$

$$K = \frac{[C] \cdot [D]}{[A] \cdot [B]} \quad (3.12)$$

K – stała równowagi chemicznej.

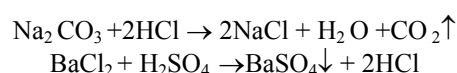
W stanie równowagi dla danej temperatury stosunek iloczynu stężeń molowych produktów reakcji do iloczynu stężeń molowych substratów jest wielkością stałą i nosi nazwę stałej równowagi reakcji chemicznej (prawo działania mas sformułowane przez Guldberga i Waagego).

W przypadku, gdy współczynniki reakcji są większe od jedności wtedy stanowią wykładniki potęgowe równania równowagi:

$$K = \frac{[C]^p \cdot [D]^q}{[A]^m \cdot [B]^n} \quad (3.13)$$

Większość reakcji chemicznych należy do odwracalnych. Często jednak dochodzi do prawie całkowitego wyczerpania substratów i takie reakcje nazywamy w praktyce nieodwracalnymi. Do nieodwracalnych należą także reakcje, w których produktami są substancje słabo rozpuszczalne, słabo zdysocjowane lub gazowe, np.:

Szybkość reakcji chemicznych zależy nie tylko od stężenia substratów, lecz również od innych czynników: temperatury, charakteru substancji reagujących, środowiska, obecności katalizatorów. Podwyższenie temperatury w znacznym stopniu zwiększa szybkość reakcji. Zależność tę w sposób przybliżony określa reguła van't Hoffa, którą można wyrazić wzorem:

$$n^{\left[\frac{T_2-T_1}{10}\right]} = \frac{V_2}{V_1} = \frac{k_2}{k_1} \quad (3.14)$$

$$V_1 = k_1 \cdot C_1 \quad (3.15)$$

$$V_2 = k_2 \cdot C_2 \quad (3.16)$$

Jeżeli $C_1 = C_2 = C$ wtedy:

$$\frac{V_2}{V_1} = \frac{k_2}{k_1} \quad (3.17)$$

gdzie:

V_1, V_2 – szybkości reakcji w temperaturach T_1 i T_2 ,

k_1, k_2 - stałe szybkości reakcji w temperaturach T_1 i T_2 .

Współczynnik n może się zmieniać w szerokich granicach od około 1,4 do 7 (najczęściej jednak od 2 do 4).

Wzór wyrażający zależność stałej szybkości reakcji od temperatury wprowadził Arrhenius:

$$\lg k = A - \frac{E}{T} \quad (3.18)$$

gdzie:

A – stała,

E - energia aktywacji.

Równanie Arrheniusa można też przedstawić następująco:

$$\lg \frac{k_2}{k_1} = \frac{E}{2,303 \cdot R} \cdot \left[\frac{T_2 - T_1}{T_1 \cdot T_2} \right] \quad (3.19)$$

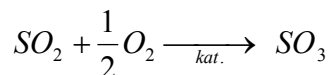
gdzie:

k_1, k_2 – stałe szybkości reakcji w temperaturach T_1 i T_2 ,

R - uniwersalna stała gazowa.

3.2. Kataliza

Katalizą nazywamy samo zjawisko przyśpieszania lub opóźniania reakcji pod wpływem katalizatora. Inhibitory czyli katalizatory ujemne to substancje hamujące szybkość reakcji chemicznych. Kontaktami nazywamy katalizatory w stanie stałym przyśpieszające reakcję w środowisku ciekłym lub gazowym, np.:

kat. - V_2O_5 (pięciotlenek wanadu).

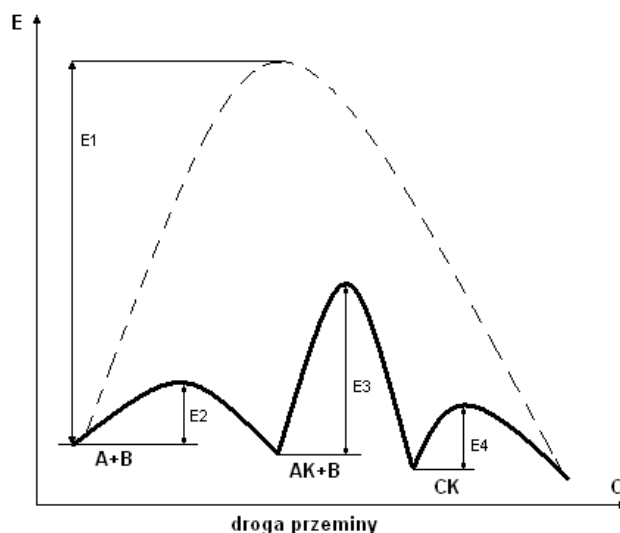
Autokatalizą nazywa się katalityczne działanie substratów lub produktów reakcji, a same substancje wywołujące katalizę nazywamy autokatalizatorami. Katalizą jednofazową nazywamy katalizę zachodzącą w układzie, w którym wszystkie substancje wraz z katalizatorami tworzą jedną fazę (np. reakcja zachodzi między gazami, przy czym katalizatorem jest substancja gazowa).

W katalizie wielofazowej katalizator stanowi inną fazę niż substancje reagujące (np. platyna przy utlenianiu amoniaku). Katalizatory w zasadzie nie zużywają się w reakcji, chociaż często zmieniają swą postać. Na

przykład w reakcji rozpadu $2KClO_3 \rightarrow 2KCl + 3O_2$ czarny, krystaliczny dwutlenek manganu MnO_2

(braunsztyn) użyty jako katalizator zmienia swą postać na drobny brązowy proszek. W katalizie heterogennej przy użyciu kontaktów zachodzi zjawisko adsorpcji (zmiana stężenia substancji w warstwie powierzchniowej). Proces kontaktowy (katalizator w fazie stałej a reagenty są gazami lub cieciami) przebiega w następujących po sobie etapach:

1. dyfuzja substratów do powierzchni kontaktu,
2. chemisorpcja substratu, np. A na powierzchni katalizatora (K); tworzy się związek przejściowy AK,
3. reakcja substratu B ze związkiem AK; powstaje chemisorbowany produkt ABK (lub CK),
4. desorpcja chemisorbowanego produktu C połączona z rozerwaniem wiązań z atomami na powierzchni katalizatora,
5. dyfuzja produktu w głąb fazy gazowej lub ciekłej.

Rys.3.2. Zależność energii oddziaływań od drogi przemiany dla reakcji jednoetapowej niekatalizowanej (linia przerywana) oraz dla tej samej przemiany jako proces kontaktowy.

3.3. Przebieg ćwiczenia

3.3.1 Badanie wpływu temperatury i katalizatorów na szybkość rozkładu kompleksu Fe III z jonami $S_2O_3^{-2}$

Ćwiczenie obejmuje trzy lub cztery pomiary szybkości reakcji wykonywane zawsze z tych samych ilości substratów w różnych warunkach:

1. Temperatura początkowa (zadana)
2. Ta sama temperatura + katalizator
- 3 i 4. Temperatura większa o 10°C lub 20° , odpowiednio.

Każdy pomiar należy wykonywać w następujący sposób:

Do jednej probówki odmierzyć 3 cm^3 1 M roztworu tiosiarczuanu sodu ($\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3$), a do drugiej 2 cm^3 1 M roztworu chlorku żelazowego (FeCl_3). Przygotować probówki do wszystkich pomiarów i umieścić je w termostacie o temperaturze początkowej i odczekać ok. 5 min, aż roztwory uzyskają temperaturę kąpeli wodnej. Wykonać pomiar nr 1, wlewając szybkim ruchem roztwór tiosiarczuanu sodu ($\text{Na}_2\text{S}_2\text{O}_3$) do roztworu chlorku żelazowego (FeCl_3). Zmierzyć stoperem czas, który upłynął od chwili zmieszania roztworów do momentu przejścia barwy czerwono-fioletowej w kolor zbliżony do koloru roztworu FeCl_3 . W czasie przebiegu reakcji probówka powinna pozostać w kąpeli wodnej, a roztwór należy wstrząsać.

W pomiarze nr 2 przed zmieszaniem roztworów do probówki zawierającej FeCl_3 należy dodać katalizator - 1 kroplę 0,1 M roztworu CuSO_4 . Pozostałe czynności są takie same jak przy pomiarze nr 1. Podobnie wykonać pomiary 3 i 4 w temperaturach odpowiednio podwyższonych o 10°C lub 20°C .

Po wykonaniu każdego pomiaru zanotować czas i warunki przebiegu reakcji. Ze wzoru (3.14) wyliczyć wartości współczynnika temperaturowego n .

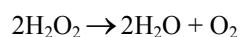
3.3.2. Kataliza homogeniczna

Do 3 kolb stożkowych wlać po: 10 cm^3 0,1 M roztworu szczawianu amonowego $(\text{COONH}_4)_2$, 10 cm^3 2 M roztworu kwasu siarkowego H_2SO_4 oraz odpowiednio: 0,0; 1,0; 2,0; cm^3 0,002 M roztworu siarczynu manganowego MnSO_4 .

Do każdej z kolb dodać kolejno 1 cm^3 0,002 M roztworu KmnO_4 i wstrząsając kolbką zmierzyć czas odbarwienia się roztworu.

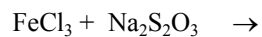
3.3.3. Kataliza heterogeniczna

Do dwóch probówek odmierzyć po 5 cm³ wody utlenionej (3% H₂O₂). Do pierwszej dodać niewielką ilość dwutlenku manganu (MnO₂). Należy obserwować obie probówki i ocenić wpływ MnO₂ na szybkość reakcji:

Opracowanie wyników

1. Opisać sposób wykonania ćwiczeń.
2. Napisać odpowiednie reakcje chemiczne:

3. Wypełnić tabelkę i przeprowadzić obliczenia współczynnika n w ćwiczeniu nr 3.3.1. wg wzoru (3.14)

Lp	Temperatura t [°C]	Katalizator	Czas reakcji t [s]	Szybkość $1/t$ [s ⁻¹]
1				
2				
3				
4				

4. Przedstawić wnioski z poszczególnych doświadczeń.

Literatura

1. L. Pajdowski: „Chemia ogólna”, PWN, Warszawa, 1985r.